

Alıntı/Citation: Deniz. M. S. (2022). Mehmet Ali Efendi'nin Nasturilere Dair Tanzim Ettiği Layihanın Transkripsiyon Ve Değerlendirmesi. *Kadim Akademi SBD*, 6 (1) s. 1-16.

DOI Numarası/DOI Number: <http://doi.org/10.55805/kadimsbd.1115648>

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi / Sending Date: 12.05.2022

Makale Kabul Tarihi / Acceptance Date: 13.06.2022

MEHMET ALİ EFENDİ'NİN NASTURİLERE DAİR TANZİM ETTİĞİ LAYİHANIN TRANSKRİPSİYON VE DEĞERLENDİRMESİ

TRANSCRIPTION AND EVALUATION OF MEHMET ALİ EFENDİ'S REPORT ON NESTORIANS

Mehmet Sabri DENİZ*

Özet: 19. yüzyılın sonlarında Anadolu Ordusu'nda görevli Erkan-ı Harbiye'den Kolağası (Yüzbaşı) Mehmet Ali Efendi'nin kaleme aldığı ve bu çalışmaya konu olan layihası (raporu) gerek Nasturilerin Hakkâri ve çevresindeki durumları gerekse de bölge tarihi açısından önemli bir arşiv vesikasıdır. Aynı dönemde bölgenin diğer etno-dini unsurları için de benzer layihalar kaleme alınmıştır. Kendi modern devletini inşa sürecindeki Osmanlı Devleti'nin hâkimiyet sahasındaki unsurları yeniden tanımanın ve tanımlamanın bir tezahürü şeklinde ortaya çıkan söz konusu layihaların sayısı oldukça fazladır. Dolayısıyla Mehmet Ali Efendi'nin layihası benzer nitelikteki layihalara ışık tutması açısından da kayda değer bir arşiv vesikası olarak değerlendirmek mümkündür. Daha çok siyasî kaygılarla hazırlandığı anlaşılan layihanın Berlin süreci ile bağlantılı olarak Ermeni meselesi ile ilişkilendirilmesi dikkat çekicidir.

Anahtar sözcükler: Mehmet Ali Efendi, Nasturiler, Hakkâri, Merkezîleşme, Ulusçuluk

Abstract: At the end of the 19th century, the report written by Mehmet Ali Efendi, who was a military officer in the Anatolian Army, and which is the subject of this report, is an important archive document in terms of the situation of the Nestorians in Hakkari and its surroundings and the history of the region. In the same period, similar reports were written for other ethno-religious community of the region. The number of the aforementioned reports, which emerged as a manifestation of recognizing and redefining the nations in the dominion area of the Ottoman State in the process of building its own modern state, is quite high. Therefore, it is possible to evaluate Mehmet Ali Efendi's statement as a significant archive document in terms of shedding light on similar statements. It is noteworthy that the statement, which is understood to have been prepared mostly with political concerns, is associated with the Armenian issue in connection with the Berlin process.

Keywords: Mehmet Ali Efendi, Nestorians, Hakkâri, Centralization, Nationalism.

* Dr. MEB'de öğretmen.

denizmehmetsabri@gmail.com ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7917-784X>

Giriş

Nasturiler, 20. yüzyılın başlarına kadar Hakkâri ve çevresinin ana dini/etnik unsurlarından biriydi. Birinci Dünya Savaşı sırasında ve savaş sonrası süreçte meydana gelen çeşitli olaylar Nasturilerin bölgedeki varlıklarının sonunu getirdi. Mehmet Ali Efendi'nin layihası Nasturilerin Hakkâri ve çevresindeki varlıklarının son bulmasından yaklaşık 30 yıl önce kaleme alınmıştır. Layihada Nasturilerin yaşamış oldukları coğrafya, nüfusları, toplumsal örgütlenme biçimleri, inançları ve gelenekleri detaylı bir şekilde ele alınmıştır (BOA, Y. PRK. DH, 9/26, 11 Haziran 1896/29 Zilhicce 1313). Layihadaki söz konusu malumata bakıldığında Nasturilerin meskûn olduğu coğrafyanın ilk kez 19. yüzyılın sonlarında Osmanlı Devleti'nin hâkimiyet sahasına dâhil olduğu veya Nasturilerin henüz Osmanlı Devleti'nin tebaası durumuna geldiği sanılır. Hâlbuki Hakkâri Nasturileri kabaca 16. yüzyılın ilk yarısından itibaren Osmanlı Devleti'nin tebaası durumundaydılar. Mehmet Ali Efendi'nin tanzim ettiği layihanın öneminin anlaşılması açısından bu çalışmada şu sorulara yanıt aranmıştır:

- Osmanlı merkez otoritesi 19. yüzyılın sonlarında Nasturilere dair böyle bir layihayı neden tanzim etmiştir?

- Nasturiler hakkında “bilgi üretme” gereği neden ve nasıl oluştu?

- Söz konusu bilgi toplama/üretme faaliyeti yalnızca Nasturilere yönelik mi yapılmıştır? Bölgenin diğer etnik ve dinî unsurlara yönelik de benzer çalışmalar yapılmış mıdır?

- Layihanın tanzim edildiği tarihin bir önemi var mıdır?

Osmanlı Devleti'nin son yüzyılı, başta askerî ve idarî olmak üzere hukukî, malî ve kültürel alanlarda iç dinamiklerin yanında dış saiklerin de etkisiyle büyük bir değişim ve dönüşümün yaşandığı bir zaman dilimi olmuştur (Karpas, 2008, 77-83; El-Haj, 2018, 137-157). Modernleşme veya daha dar anlamda merkezîleşme olarak da ifade edilebilecek bu değişim ve dönüşüm İran, Rus, Avusturya, Japonya gibi çağdaş durumundaki devletlerde de eş zamanlı olarak görülmüştür. Modernleşmenin ana başlıklardan birini ise *hükümdarların/kralların ahalisini yönetme meşruiyeti* konusu oluşturmuştur. Önceki yüzyılda Batı Avrupa'da değişime ve dönüşüme uğrayan hükümdarın/kralın tebaasını yönetme meşruiyeti konusu, 19. yüzyılda Avrupa'yı aşarak Batı-dışı coğrafyalarda da tartışma konusu haline gelmiştir. Klasik dönemde hükümdarın yönetme meşruiyeti genellikle dinsel bir menşee dayandırılıyordu ve hükümdarlar mutlak hâkim kabul ediliyordu. 18. yüzyıldan itibaren başlayan anayasal ve demokratikleşme hareketleri, hükümdarların klasik dönemdeki yönetme meşruiyetini zayıflatarak halk ile hükümdar arasında yeni meşruiyet ideolojilerini ortaya çıkardı. Söz konusu yeni meşruiyet ilişkisine göre hükümdar veya merkezî otorite; tebaasını daha iyi tanımalı, ona daha yakın durmalı ve onunla bağı güçlü olmalıydı.

Hükümdarların tebaası üzerindeki meşruiyeti bağlamında yukarıda adı geçen devletler benzer süreçlerden geçerek 19. yüzyıl boyunca yönetim anlayışlarını modern bir yapıya kavuşturmaya çalışmışlardır. Osmanlı Devleti de hâkimiyeti altındaki coğrafya üzerindeki ahalisini -klasik devlet anlayışından modern devlet anlayışına evrilmesinin bir gereği olarak- daha iyi tanıma/tanımlama ve bir şekilde tebaasını kontrol etme gereğini hissetmiştir. Çünkü

tebaasını yeni oluşturduğu modern meşruiyet ideolojisine inandırması veya ikna etmesi gerekmektedir (Deringil, 2014, 81).

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin modern yapısını oluşturan kadrolar -başta sultan olmak üzere- hükmettikleri ahaliyi tanımayı ve ahali üzerinde bir kontrol mekanizması oluşturmayı hayatî bir mesele (beka sorunu) olarak görmüştür. Bu tanıma/tanımlama ve kontrol mekanizması oluşturma gayreti özellikle devletin İran ile olan sınır bölgesinde daha büyük bir önem arz etmekteydi. Bölgenin coğrafyası, jeopolitik konumu (İran ile sınır durumu, İngiltere ve Rusya'nın emperyal çatışma sahası olması), siyasal süreç (Berlin Antlaşması'nın yansımaları ve buna bağlı olarak oluşan Ermeni meselesi), sosyokültürel (etnik, dinî ve mezhebî farklılıklarla beraber yerel politik örgütlenme olan konfederatif *aşiret* yapısı) ve sosyoekonomik (konargöçerlik) yönü gibi hususlar, Osmanlı merkez otoritesinin bölge ahali üzerinde yeniden bir kontrol mekanizması oluşturmalarını diğer coğrafyalara nazaran daha öncelikli hale getirmektedir.

Engelibeli coğrafyanın dayatmış olduğu yaşam biçimi (göçebe veya yarı göçebe) ve bu yaşam biçimine bağlı tarihsel süreç içinde oluşan aşiret konfederasyonları temelli idarî yapılanmalar (Ekrâd sancakları veya Kürt emirlikleri), devletin bölgedeki merkezî hükmetme gücünü engel teşkil edici rol oynamaktaydı. Bölgede başından beri zayıf olan otoritesini güçlendirmek için Osmanlı merkez otoritesi 19. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren Ekrâd sancaklarının müstakil idarî yapısını tasfiye etmeye başladı. Emirliklerin tasfiyesiyle beraber merkezî otoritesini güçlendirmek amacıyla çağdaşı olan diğer devletler gibi Osmanlı Devleti de *modern devlet inşa tekniklerine* başvurdu (Klain, 2014, 31). Bölgedeki topluları tanımlama, bu topluların coğrafyasını oluşturma (haritasını çizme), söz konusu topluları sınıflandırma, coğrafyaya ve bu topluluklara yeni kimlikler üreterek bölgedeki toplumsal yaşamı merkezi devletin amacına uygun şekilde stabilize etme veya Scott'un ifadesi ile bu topluları "okunaklı/basit hale getirme" (Scott, 2008, 132-133), nişan/ödül verme ve göçebe/kontrolsüz kitleleri ziraatla uğraşan kontrollü topluluklar haline getirme (*ehlileştirme/uygarlaştırma*) bu tekniklerin başlıcalarıydı.¹ Özellikle Kürtler, Yezidiler, Nasturiler ve Aleviler gibi göçebe (kontrolsüz/okunaksız) unsurlar, Osmanlı Devleti'nin modern idarî yapısı içinde bir sıkıntı oluşturmaktaydılar. Bu nedenle modern devletin inşası için bu unsurlar öncelikli hedef kitleler olmuştur.

Mehmet Ali Efendi'nin Nasturilere dair layihasını Osmanlı Devleti'nin bölgede (özellikle Hakkâri ve çevresinde) kaybettiği otoritesini yeniden tesis etmek amacıyla uyguladığı *modern devlet inşa teknikleri* çerçevesinde ele almak mümkündür. Çünkü Nasturilerin meskûn olduğu coğrafya, bir *hudut* bölgesiydi. Osmanlı-İran hudut bölgesi, merkezî otoritenin idarî/askerî gücünün oldukça zayıf olduğu geniş bir coğrafyaydı. Edmund R. Leach'in ifadesiyle "*devletin olmadığı (bir) bölge*" (Scott, 2008, 285-288) olması yönüyle Osmanlı Devleti'ne klasik dönemde avantaj bile sağlayabiliyordu. Ancak coğrafyanın *hudut* bölgesinden *sınır* bölgesine evrilmesiyle beraber, merkezi otoritenin bölge üzerindeki hassasiyeti de arttırmaya

¹ Disiplin ya da denetim altına alamadığı kişilere nişan/ödül vermesi ve Hakkâri ve çevresindeki Nasturiler gibi kontrolsüz/göçer kitlelerin ehlileştirilmesi/uygarlaştırılması Osmanlı Devleti'nin sadece 19. yüzyılda değil oldum olası başvurduğu uygulamalardı. (Deringil, 2014, 48; Scott, 2008, 14).

başladı. Bölgedeki toplumlara ve içinde yaşadıkları coğrafyayı daha yönetilebilir kılmamanın anahtarı, yalnızca yönetilecek arazinin haritasını çıkarma ve sınırlarını çizme çabasından ibaret değildi. Bu çabayla beraber söz konusu coğrafyada yaşayanları (daha iyi) tanımak, sınıflandırmak, kimliklendirmek (veya kimlik üretmek) ve haritalandırmak da gerekiyordu (BOA, Y.MTV, 126/73, 16 Ağustos 1895/24 Safer 1313; Klain, 2014, 30-31). Devlet ile halk arasında modern devlet yapısına uygun bir meşruiyet ilişkisi geliştirilmesi artık bir zorunluluktur. II. Abdülhamid'in *Hamidiye Alayları* projesini de bu amaca yönelik olarak değerlendirmek mümkündür. Projenin asıl amacı, devletin bölge halkı üzerinde yeni bir meşruiyet ilişkisi oluşturmaktır (Klain, 2014, 20-30).

Bölge üzerinde ileriye dönük emperyal amaçlar taşıyan Batılı devletlerin bölgedeki konsoloslukların yazışmaları ve misyonerlerin raporları -bölge halkını tanıma/keşfetme bağlamında- Osmanlı Devleti'nin bölgede modern devletini inşa etmede yol gösterici olmuşlardır. 19. yüzyılın başında Batılı devletlerin bölge üzerine hazırlamış oldukları metinler (raporlar) merkezi Osmanlı merkez otoritesini hem kaygılandırdı hem de benzer çalışmalar yapmaya teşvik etmiştir. Mehmet Ali Efendi'nin Nasturilere dair layihası da bu çalışmalardan sadece bir tanesiydi. Bölgenin diğer kadim unsurları olan Kürtler, Aleviler, Ermeniler ve Yezidilere yönelik de layiha veya layiha benzeri metinler hazırlanmıştır. Ankara valisinin 1890'lı yıllarda Aleviler ve 1896'da Sason naibi Ahmed Fazıl Efendi'nin Kürtler hakkında tanzim ettiği layihalar da benzer bir amaca yöneliktir (BOA, Y. EE, 131/32, 19 Eylül 1895/29 Rabiulevvel 1313; Ahmet Cemal, 1311; Kieser, 2013, 216-217).

Nasturiler

Nasturiler 19. yüzyılın başına kadar sadece dinî bir cemaat olarak bilinmekteydi. Ancak modern dönemdeki *ulusçuluk* veya *ulus-devlet* düşüncelerinin de etkisiyle Nasturiler dinî aidiyetlerinin yanında etnik kimlikleriyle de akademik ve benzeri çalışmalara konu olmuşlardır. (Vine, 1937; Nikitine, 1997; Molitor, 2004; Matfiyef, 1996; Yohannan, 2006; Yonan, 1999). Dinî bir kimlik olarak Nasturiler veya Nasturilik, Mezopotamya'dan Hindistan ve Çin'e kadar uzanan geniş coğrafyadaki Hıristiyan bir topluluğu ifade etmeye başlamıştır. Etno/dinî bir kimlik olarak Nasturiler ise Urmiye Gölü'nün batısı Van Gölü'nün güneyi ve Musul'un kuzeyini içine alan bölgedeki Doğu Süryaniceyi konuşan Hıristiyanları ifade etmek için kullanılmıştır. Bu iki kimlik yanında bazen de Nasturiler yine ulusçuluk ve ulus/devlet düşüncelerinden esinlenerek oluşan ve *Asur* olarak ifade bulan bir üst kimliğin üyesi olarak ele alınmıştır. Bu yaklaşıma göre Musul merkezli Katolik Süryaniler (Keldaniler), Mardin merkezli Batı Süryanileri (Yakubiler) ve Lübnan'daki Ortodoks Süryani Hıristiyanları (Maruniler) Asur etnisitesini oluşturmaktaydılar. (Deniz, 2021, 13-14).

Nasturi adı, 428 ile 431 yılları arasında Roma imparatorluğunun İstanbul patrikliği görevini yürüten Nestorius'tan gelmektedir (Atiya, 2005, 265; Albayrak, 1997, 72). Bu dönemde Hz. İsa'nın sadece tanrısal özelliğe sahip olduğunu iddia eden (Monofizitizm/Tek Tabiatçılık) İskenderiye Kilisesi ile Hz. İsa'nın hem insan hem de tanrı olmak üzere iki tabiatı (Diofizitizm/Çift Tabiatçılık) sahip olduğunu iddia eden ve Nestorius'un da mensubu olduğu Antakya Süryani Kilisesi arasında büyük bir teolojik tartışma bulunmaktaydı. Roma Katolik Kilisesi'nin de müdahil olmasıyla söz konusu tartışma, imparatorluğun genelinde ciddi bir toplumsal ve siyasal kaosa dönüştü. Bunun üzerine 431'de ortak bir toplantının (konsilin)

yapılmasına karar verildi. Patriklerin ve metropolitlerin katılımıyla düzenlenen 431 Efes ekümenlik konsilinde Nestorius'un savunduğu diofizit anlayış heretik bir itikat ilan edildi. Patrik Nestorius da görevinden alınarak sürgüne gönderildi (Albayrak, 1997, 75)

431 Efes konsilinden sonra diofizit itikadı benimseyenler devletin baskı ve şiddete maruz kaldılar. Bunun üzerine Nestorius'un takipçileri (Nasturiler) İstanbul merkezli Ortodoks Hıristiyanlığına karşı bağımsız dinî bir hiyerarşi oluşturmaya başladılar. Daha sonra Doğu Kilisesi, Doğu Süryani Kilisesi veya Nasturi Kilisesi adıyla anılacak olan hiyerarşi varlığını bir bütün olarak 16. yüzyıla kadar sürdürdü. Ancak 1551'de Roma Katolik misyonerlerin de patrik seçimine müdahale etmesiyle Nasturi Kilisesi'nde bir bölünme meydana geldi. 19. yüzyılın başına gelindiğinde Nasturi Kilisesi menşeli birbirinden bağımsız üç patriklik merkezi bulunmaktaydı. Söz konusu patriklik merkezleri Diyarbakır, Hakkâri ve Musul'du (Murre-van den Berg, 1999, 236-239). Roma'nın Katolik itikadını benimseyen Diyarbakır ve Musul patriklikleri 1830'lu yıllarda Papa tarafından birleştirilmiş ve mensupları için Keldani ifadesi kullanılmıştır. Hakkâri ise geleneksel Nasturiliğin merkezi olmuştur. 19. yüzyılın ortalarına kadar Osmanlı arşiv vesikalarında hem Diyarbakır hem de Hakkâri merkezli kilise mensupları için Nasturi ifadesi kullanılmıştır.² Ancak "Nasturi" ifadesi, Diyarbakır ve Musul patrikliklerinin Roma Katolik eksenli birleşmesinden sonra Diyarbakır hiyerarşisine mensup cemaat için terk edilmeye başlanmış; sadece Mehmet Ali Efendi'nin layihasına da konu olan Hakkâri hiyerarşisine mensup cemaat için ifadesi kullanılmaya başlanmıştır.

Mehmet Ali Efendi Kimdir?

Mehmet Ali Efendi'nin bahsi geçen Nasturilerin durumu ile ilgili tanzim ettiği layihası bugüne kadar çok sayıda akademik çalışmanın içeriğine konu olmuştur. Ancak *Erkân-ı Harbiye* mensubu ve rütbesinin ise *kolağası* olması dışında kimliği veya hayatı hakkında ne söz konusu arşiv vesikasında ne de konu ile ilgili literatürde bir veri bulunmaktadır. Layihanın tanzim edilmesinin nedeninin ve öneminin anlaşılması bakımından layiha sahibi Mehmet Ali Efendi'nin idarî ve askerî kimliğinin diğer yönlerinin de açıklığa kavuşturulması gerekmektedir.

Mehmet Ali Efendi'nin hayatı hakkında başvurulabilecek en önemli arşiv kaydı, layihanın tanzim edildiği yıla ait devlet salnamesidir. Ancak ne layihanın suretinde ne de Dâhiliye nezaretinin Sadaret makamına gönderdiği layihanın üst yazısında arşiv vesikasının tanzim edildiği tarih ile ilgili herhangi bir bilgi olmamaktadır. Dolayısıyla hangi yıla/yıllara ait salnameye/salnamelere bakacağımızı bilmiyoruz. Bununla beraber Devlet Arşivleri'ndeki dijital kayıta "Hicri 29. 12. 1313" tarihi bulunmaktadır.³ 1313 senesine ait salnamede Erkan-ı

² "...[Diyarbakır'da sakin] Nasturi taifesinin reisi ve sultanın fermanıya tasarruf sahibi olan (iş gören) Patrik Yusuf mahkemeye ve mahfil-i din-i Muhammedi'ye gelip..." (BOA, MŞH.ŞSD.d., 3828, 6, 24 Temmuz 1827/29 Zilhicce 1242); "...Van sancağına tabi Çölemerg (Hakkari) ve Gever (Yüksekova) kazalarında meskûn Nasturi milletinin daire-i medeniyete idhâlî lüzumuna ve ol babda icrası icap eden tedâbire ve teferruata dair mukaddem ve muahhar vârid olan muharrerât-ı Behiyeleri..." BOA, A.MKT.MHM, 443/33, 9 Aralık 1872/8 Şevval 1289).

³ Bu durumda tasnif komisyonun belirttiği tarihin esas alınması gerekmektedir. Arşiv vesikasında bahsi geçen olaylar bir bütün olarak değerlendirildiğinde (*Ermeni meselesi*, Mısır'ın 1882'de fiili olarak İngiltere'nin tahakkümüne geçmesi...) ve Mehmet Ali Efendi'nin aşağıda değinilecek olan görev yerleri ile ilgili veriler hesaba katıldığında söz konusu tarih makul bir veri olarak görülmektedir.

Harbiye'den kolağası rütbeli Mehmet Ali Efendi isimli bir şahıs mevcut değildir. Fakat aynı salnamede “Hoy ve Selmas Şehbenderi” memuriyeti görevini yürüten ve kolağası rütbeli “Mehmet Ali Nüzhet Efendi” isimli bir şahısla karşılaşılmaktadır (Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1313, 244). Hoy ve Selmas şehbenderi Mehmet Ali Nüzhet Efendi ile çalışmamıza konu olan Nasturilere dair layihayı tanzim eden Mehmet Ali Efendi aynı şahıslar olabilir mi?

28 Haziran 1311 tarihli ve Osmanlı-İran sınır bölgesinin coğrafi şartlarını ve sınır bölgesi halkının sosyo-politik durumunu ele alan bir layihanın altında “...*Erkân-ı Harbiye Zabıtlarından Hoy ve Selmas Şehbenderi Mehmet Ali...*” ifadesi bulunmaktadır (BOA, Y.MTV, 126/73, 16 Ağustos 1895/24 Safer 1313). Yine İran devletince verilen bir nişan ile ilgili başka bir belgede ise sadece *Ali Nüzhet* ismi kullanılmıştır (BOA, BEO, 360/26954, 15 Şubat 1894/9 Şaban 1311). Arşiv vesikalarında Mehmet, Ali ve Nüzhet isimlerinin birlikte kullanımının tercihe bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca layihanın içeriğine bakıldığında da Nasturilere dair uzun bir müşahedenin ürünü olduğu anlaşılmaktadır. Böyle bir layihayı kaleme alan birinin sadece Nasturiler üzerinde değil, aynı zamanda bölge üzerinde de uzun bir müşahedeye sahip olması gerekmektedir. Hoy ve Selmas, Hakkârî'den sonra Nasturilerin yoğun olarak yaşadığı İran'ın Osmanlı Devleti'ne komşu sınır şehirleridir. Layihanın hazırlandığı tarihte Mehmet Ali Nüzhet Efendi'nin Hoy ve Selmas'da şehbenderlik görevini bilfiil yürüttüğü diğer arşiv belgelerinden de anlaşılmaktadır. Mehmet Ali Nüzhet Efendi'nin Hoy ve Selmas şehbenderliği görevinden önceki görev yeri de yine bir diğer Osmanlı-İran sınır şehri olan Kirmanşah ve görevi ise yine şehbenderliktir (Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1313, 240). Bu sonuca ulaştıktan sonra Mehmet Ali Efendi'nin kimliği ile ilgili daha sağlıklı bilgilere varılmaktadır.

Karşılı olduğu anlaşılan Mehmet Ali (Nüzhet) Efendi'nin doğum tarihi tam olarak bilinmemektedir. 1888'de İstanbul'daki Erkân-ı Harbiye Mektebi'nden mezun olmuştur. İstanbul Harp Okulu'ndan mezun olduktan sonra İran'da Kirmanşah Şehbenderliği (konsolosluğu), Hoy ve Selmas Şehbenderliği ve Kütahya Alay Komutanlığı gibi önemli görevleri icra ettikten sonra I. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde Mirliva (Tuğgeneral) rütbesinde iken emekliye ayrıldı. Kısa bir süre sonra 1915'te de vefat etti. Yayımlanmış olan çok sayıda eseri bulunmaktadır: “Balkan Harbi'nde”, “Balkan Harbi'nde Sevkiyât ve Nakliyât-ı Askeriye”, “1912 Balkan Harbi”, “Elsine-i Ecnebiye Edebiyyâtı” ve “Mükemmel Kamûs-ı Osmanî” adlı eserleri kaleme almıştır. (Sarıbal, 2017, 7-9).

Mehmet Ali Efendi'nin Nasturilere Dair Layihası

Altı varaktan oluşan Mehmet Ali Efendi'nin layihasında sekiz başlık bulunmaktadır. Bu başlıklar sırayla şöyledir: *Nastûrilerce Esâs İ'tikâd, Merâtib-i Ruhâniye, Nastûrilerin Nerede Buldukları, Ahvâli Aşâir-i Nastûriye ve Bunların Kuvva ve Eslihası, Aşâir-i Nastûriye ile Hemhudut Bulunan Aşâir-i İslâmiye, Nastûrilerin Ehemmiyet-i Siyâsiyesi, Nastûrilerin Kıyamına Sebep Olabilecek Maddeler ve Nastûrilerin Kıyamına Karşı Alınacak Tedbirler.*

Nastûrilerce Esâs İ'tikâd başlığı altında Nasturi itikadının dinî esasları ele almıştır. Başlık, aynı zamanda devletin bir *kimlik* olarak Nasturilere bakışını yansıtmaya bakımından oldukça önemlidir. Çünkü Osmanlı Devleti, bilindiği üzere tebaası durumundaki gayrimüslimlerle idarî, hukukî ve malî ilişkilerini inanç temelli olarak düzenlemişti. Layihanın giriş cümlesinde Nasturiler “tevaif-i Hıristiyan” ifadesiyle gayrimüslim bir cemaat olarak

tanımlanmıştır. Ancak devamında Nasturilerin diğer gayrimüslim cemaatlerden farklı bir şekilde tanımlandığı görülmektedir. Nasturiliğin Batı Hıristiyanlığından farklılık arz ettiği hatta Hıristiyanlıktan ziyade İslam inancının temel esaslarıyla benzerlikler gösterdiği belirtilmiştir. Söz gelimi Nasturi Kilisesi, *Hıristiyanlığın en eski kilisesi* olarak ifade edilmiştir. Bu da kadim Hıristiyan inancına en yakın itikat anlamına gelmektedir. Böylece Nasturilik ile İslam itikadı arasındaki yakınlığın altı çizilmiştir. Nasturilikte üçlü ilahlık anlayışının (*ekânîm-i selâse*) olmaması, tesâvirin yasaklanması, şarap (*şürb-ı hamr*) ve domuz etinin (*ekl-i lehm-i hınzır*) haram kabul edilmesi ile oruç (*perhiz*) uygulaması iki inanç sistemi arasındaki benzerliğe örnek gösterilmiştir. Yine dillerinin (Aramca) Arapçaya yakınlık göstermesi ve yazılarının ise Latince'den farklı olarak sağdan sola (Arapça gibi) yazılmasına da dikkat çekilmiştir.

Merâtib-i Ruhâniye adlı ikinci başlıkta Nasturi Kilisesi'ndeki ruhanî sınıfının hiyerarşik yapısı ele alınmıştır. Mar Şimunluk, doğal olarak en üst mertebeye olarak belirtilmiş ve bu mertebeye olan ruhanînin Nasturilerin tartışmasız dinî lideri olduğu ifade edilmiştir. Ancak bu konuda diğer gayrimüslim cemaatlerde görülmeyen bir uygulamayla karşılaşmaktadır. Rum Ortodoks, Ermeni ve Yahudi cemaatlerinin dinî liderleri (*millet başı*) atama yoluyla göreve gelmekteydiler. Osmanlı merkez otoritesi söz konusu görevlere kendi politikalarına en uygun adayı atama yapabilmekteydi. Ancak Hakkâri'de bulunan Nasturi Kilisesi patriğinin göreve gelme biçimi farklıydı. Mar Şimunluk makamının imtiyazı sadece bir aileye mahsustu. Bu durum Osmanlı merkez otoritesinin Nasturi patriğini *azl* veya *nasp* imkânını ortadan kaldırmaktaydı. Mar Şimunluk makamının ırsî olmasının yanında Mar Şimun adayının *müddet-i ömründe* et yememiş ve evlenmemiş olması ile *merâtib-i ruhâniye* için *tarik-i terakkîn*in ancak *matran* mertebesine kadar açık olması gibi kıstaslar da merkezî otoritenin patriklik makamına müdahalesini zorlaştırmaktaydı.

Mehmet Ali Efendi'nin belirttiğine göre Patrik Mar Şimun, diğer gayrimüslim liderlerden farklı olarak kendi cemaatinin (Nasturilerin) sadece dinî değil aynı zamanda dünyevî lideridir. 1890'lı yıllarda merkezî otorite tarafından kendisine aylık 2500 kuruş maaş ödenmektedir. *Osmanî* veya *mecidî* nişanın ikinci rütbesine sahiptir. Yine diğer gayrimüslim cemaatlerden farklı olarak aşiret şeklinde örgütlenmiş olan Nasturiler dünyevî konularda (*husûsât-ı sâire cihetiyle*) “melik” adı verilen liderlere bağlıydılar. Bu durum Hakkâri Nasturilerinin Osmanlı Devleti'nin idarî teşkilatında farklı bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir.

Nastûrîlerin Nerede Buldukları başlığı altında aşiretli Nasturilerin meskûn oldukları yerler ve nüfusları belirtilmiştir. Ayrıca Hindistan ve Çin'e kadar uzanan coğrafyadaki tüm ruhanî reislerin Mar Şimun tarafından görevlendirildiğini belirten Mehmet Ali Efendi bu durumun Osmanlı Devleti'nin dış siyaseti açısından önemine dikkat çekmiştir. *Nastûrîlerin Ehemmiyet-i Siyâsiyesi* bölümündeki malumat da göz önünde bulundurulduğunda Nasturilerin Osmanlı Devleti'nin dış siyasetindeki önemi layihanın tanzim edilmesinin ana sebebi gibi görünmektedir.

Layihada Nasturiler yaşam biçimleri bakımından “sakin” ve “aşiret” olmak üzere iki ana kategoriye ayrılmıştır. *Sakin* durumda olanlarla ilgili herhangi bir malumat yoktur. Mehmet Ali Efendi'ye göre Van vilayetinin idarî sahasındaki toplam Nasturi nüfusunun miktarı 78 bin civarındadır. Aşiretli Nasturiler Hakkâri sancağındaki Zap Nehri'nin sarp mecrası ve civarındaki

mahallerde yaşamaktadırlar. Meskûn oldukları mahal dağlık ve oldukça engebeldir. Yine bu mahallerde Osmanlı merkez idaresinin otoritesi ya hiç yoktur ya da oldukça zayıftır. Bu yüzden merkezî idare yasal vergilerini toplamakta büyük sıkıntı çekmektedir.

Mehmet Ali Efendi'ye göre Tiyarî ile Tuhubî en güçlü iki Nasturi aşiretidir. İki aşiret arasında bir rekabet ve çatışma bulunmaktadır. Osmanlı merkez otoritesi söz konusu rekabet ve tartışmaya müdahil olmamalıdır. Hatta aşiretler arasındaki çatışmayı körükleyerek onların birleşmelerine engel olmalıdır. Muhtemelen bu yolla merkezden oldukça uzak ve engebeli olan bu sınır bölgesinde devlet otoritesinin tahkimi kolaylaşmış olacaktır. Aşiretli Nasturiler kayda değer bir silahlı güce sahiptirler. Bölgede belli bir silahlı güce sahip tek gayrimüslim unsur denilebilir. Bahsedilen silahlı gücün Osmanlı merkez ordusuna herhangi bir katkı sunup sunmadığı belirtilmemiştir.

Aşâir-i Nastûriye ile Hemhudut Bulunan Aşâir-i İslâmiye bölümünde Mehmet Ali Efendi muhtemel bir tehlikeye dikkat çekmiştir. Nasturilerin meskun oldukları araziler konargöçer Kürt aşiretleri ile çevrelenmiştir. Kürt aşiretlerinin yaylaya çıkmaları ve dönüşleri sırasında Nasturi arazilerine saldırılar düzenledikleri, Kürt-Nasturi çatışmasının Osmanlı Devleti'nin dış siyaseti açısından oluşturabilecek muhtemel sonuçlarının dikkate alınmasını istemiştir.

Nastûrîlerin Ehemmiyet-i Siyâsiyesi bölümü layihanın en önemli bölümü olarak karşımıza çıkmaktadır. Belki de bu başlık layihanın tanzim edilmesinin sebebinin teşkil etmektedir. Layihanın bu bölümünde Nasturilerin Osmanlı Devleti'nin iç ve dış siyasetindeki yeri ve önemi, Osmanlı-Nasturi ilişkileri, Kürt-Nasturi ilişkileri, Batılı devletlerin bölgeye dönük politikalarının muhtemel etki ve sonuçları, söz konusu politikalara karşı alınması gereken önlemler, Ermeni meselesinin Nasturiler üzerindeki etkisi, misyoner faaliyetlerine karşı alınması gereken önlemler gibi konular etraflıca ele alınmıştır. Öncelikle İngiltere'nin Nasturilerle çok yakın bir ilişki içinde olduğunu ve İngiltere'nin Nasturilerin hamisi gibi hareket etmesi ve bu durumların muhtemel sonuçları üzerinde durulmuştur.

Sonuç

Osmanlı-İran sınır bölgesinde sakin ve özellikle aşiret şeklinde örgütlenmiş Hakkâri Nasturileri, 19. yüzyılın başından itibaren gerek Osmanlı merkez otoritesinin gerekse de Batılı devletlerin (Özellikle İngiltere'nin) dikkatini celp etmeye başlamışlardır. 19. yüzyılın ortalarına doğru bölgedeki imtiyazlı idarî formların (*Ekrâd sancaklarının*) tasfiye edilmesiyle Nasturilerin de sakin olduğu Hakkâri ve çevresinde yeni ve merkezî bir idarî yapı teşekkül edilmiştir. Bölgede meskûn diğer etnik/dinî unsurlar ile Osmanlı merkez otoritesi arasında yeni bir devlet-tebaa ilişkisi oluşturma gayreti, söz konusu unsurları/kimlikleri yeniden tanımayı, tanımlamayı ve bölgenin beşerî coğrafyasını yeniden haritalandırmayı gerekli kılmıştır. Bölge açısından dönemin sosyopolitik havasını yansıtmaya önemli bir arşiv vesikası olan Kolağası Mehmet Ali Efendi'nin tanzim ettiği söz konusu layiha da bu gerekliliğin bir ürünü olarak karşımıza çıkmıştır.

Layihanın Transkripsiyonu

Nastûrilerce Esas-i İ'tikâd

Memâlik-i şâhânedede mukîm tavâif-i Hristiyan'dan biri de Nastûrilerdir ki kiliseleri Hristiyanlığın en eski kilisesi ve lisanları Arab'a karîp ve yazuları İbrani'ye müşabih olup sağdan soladır.

Nastûriler ekânim-i selaseye i'tikâd etmezler. İ'tikâdlarınca vâcib-i te'âli vâhiddir. Ve hazreti Mesih Abdullah ve ruhullahtır. Şurb-ı hamr ve ekl-i lehm-i hınzır haramdır.

Senede muhtelif zamanlarda biri elli, biri yirmi beş ve biri on beş gün olmak üzere perhîz ettikleri gibi her Cumartesi ve Çarşamba günleri de et yemezler.

Nastûrî kiliselerinde tesâvir dinen memnu'dur. İbadetten mukaddem abdest alırlar. Perhîz zamanlarında sabah, öğlen, ikindi ve yatsı evkâtında olmak üzere yirmi dört saatte dört defa ve eyyâm-ı âdiyede yalnız sabah ve gurûp zamanlarında ibâdet ederler. Nastûrilerde taaddut-u zevcât olmadığı gibi zâniye müstesna olmak üzere talâk dahi yoktur. Zevceyi tatlık eden adam zevcesinin ve mutallaka da zevcenin vefatından mukaddem evlenemez.

Merâtib-i Ruhâniye

Nastûrilerde silsile-i merâtib-i ruhâniye bunlardır.

1. Kaşe
2. Şemmâş
3. Erkan
4. Abuna
5. Matrân
6. Mar Şam'ûn

Merâtibin en küçüğü Kâşalık'tır. Usûlen bir Mar Şam'ûn'un yeri Matrân ve bir Matrânın yeri Abuna ve ilâ (ahir) zir-hüküm-ü ruhânisinde bulunacak ise de bu kâide-i diniye tamamen câri değildir. Mar Şam'ûn müddet-i ömründe et yemediği gibi mûmaileyh ve Matrân ve Abuna asla te'ehhül edemezler. Matrân pâyesine kadar tarik-i terakkî rehâbin için meftûh ve küşâdedir. Mar Şam'ûn, Osmâni ve Mecîdi nişân-ı zîşânlarının ikinci rütbelerinden bir kıtasını hâmil ve hükûmet-i senîyyeden şehri iki bin beş yüz kuruş maaş dahi almaktadır. Mar Şam'ûnluk yalnız bir sülâleye mahsustur. Bu sülâleye mensup bir kadın hâmile olduktan itibaren mevlûd süttten kesilinceye kadar ve tevellûd eden çocuk müddet-i ömründe asla et yemezse erkek Mar Şam'ûn ve kız Rabîn olur.

Nastûriler dinen Mar Şam'ûn'a ve husûsât-ı sâire cihetiyle meliklerine merbuturlar.

Zât-ı fahr'ul beşer efendimiz hazretlerinin Mar Şam'ûn hanedânına bazı imtiyâzât-ı mütezammın bir fermân-ı humâyun ile bir sancak ihsan buyurdıklarını ve bu iki hediye-i mukaddesenin Bedirhan Bey tarafından cebren alındığı Mar Şam'ûn ve sâir Nastûriler söylüyorlar.

Nastûrîlerin Nerede Buldukları

Nastûrîlerin bir kısmı Devlet-i Âliye-i Osmaniye'de ve yedi milyonu Hindistan ve üç milyonu Çin ve kırk elli bini İran'da sakin olup cümlesi dinen Devlet-i Âliye'ye merbut ve kaffe-i memâlikteki rüesâ-yı rûhâniyeyi Mar Şam'ün nasb ve tayin etmekte olduğundan bu irtibat siyasette haiz-i ehemmiyettir. Van vilâyetindeki Nastûrîler kısmen sakin ve kısmen aşirettir. Nastûrî aşiretleri Hakkâri sancağında ve Zap suyunun gayetle sarp ve sab'-ul murûr mümteni'-ul iktimâm olan mecrası boyunca ve bunun bazı tevabi-i civarlarında sakin olup bunlar da: Tiyârî-i Ulyâ ve Suflâ, Tuhubî, Bâz, Vehro ve Cilo'dur. Van vilâyetindeki Nastûrî nüfusu 78000 raddesindedir.

Aşiretleri senevî bir vergi ile mükellef ve bu tekâlifin melikler vâsıtasıyla tahsil-i usul-u müttehizeden ise de fakat on iki seneden beri beş para bile Hazine-i Celile'ye girememiştir.

Zaptiye Nâzırı merhum Kâmil Bey "Çölemerg" kaymakamı iken meliklere bazı hedâya ita eylediği cihetle tekâlif-i emîrîyeyi iki zaptiye ile tamamen tahsil eder ve arzusu veçhiyle aşâir-i Nastûrîye dâhilinde geşt u güzâr eder idi. Nişan ve memûrînin hedâyâsı pek kıymetsiz olsa bile alelumum aşâir ve husûsen bunlar indinde pek merğûb ve muteberdir. Çölemerg'de tahrîr-i nüfus icra olunduğu zaman bunu sû-i telakki eden ahâli-i mahalliyenin Tiyârî tarafına firarı, Nastûrî aşâirine bir azamet vermiştir. Hatta Van vali-i esbaki Halil Bey iki bölük Asâkir-i Şahane ile Tiyârî dâhiline giremediği gibi 1305 senesinde İmadiye cihetinden Tiyârî üzerine altıncı Ordu-yı Hümayun sevk olunan bir nizamiye taburunu Tiyârîliler leyleylen basarak taburun kaffe-i eşyasını zapt eylemişlerdir.

Ahvâli Aşâir-i Nastûrîye ve Bunların Kuvva ve Eslihası

Tiyârîliler fitraten cesur ve silahşordur. Hususuyla mevkilerinin metâ'ti fevkaladesi mukavemet emrinde kendilerine cesaret ve emniyet bahş eylemektedir.

Aşâir-i Nastûrîyeden Tiyârî ile Tuhubî büyüktür. Aşâir-i mütebâkiye pek o kadar hâiz-i ehemiyet değildirlere. Cilo ahâlisi temin-i maişet için ekseriyet üzere Memalik-i Ecnebiye'ye giderler.

Bunlar meyanında her memleketin bir kâhyası vardır ki, oraya gidecek adama ücret mukâbilinde bil-vâsıta delâlet eder ve kendisine iş bulur.

Cilo'da yalnız esliha-i mütenevvi'a mevcut olup mütebâkiye-i aşâirin eslihası kılıç, hançer ve çakmaklı tüfenk gibi şeyler olup asr-ı hâzır ordularına mahsûs olan esliha-i cedîde ve mükemmele nadirdir. Tiyârî 4000'e karîb ve Tuhubî 5500'e ve Diz ancak 500 kadar silahendaz çıkarabiliyor. Bunların meskûn oldukları mahallerde at işleme kendilerine ayak kaymamak için ipten örme rûşık tabir olunan çarıklar giyerler.

Aşâir-i Nastûrîye ile Hemhudut Bulunan Aşâir-i İslâmiye

Aşâir-i Nastûrî ile hem hudut bulunan Aşâir-i İslâmiye Çölemerg cihetinde yerli Ertüş ve Beytüşşebâp kazası dâhilindeki Jirki, Kudan, Mamhûran ve cenup cihetinde Yunaniyan ve

Kuyî aşîretleriyle muhâttır ki bunlardan Kuyî gayetle cesur ve muhariptir. Kuyîler her daim üç bin silahendaz çıkarabilirler. Hatta bundan altı yedi sene mukaddem Kuyîler üzerine sevk olunan üç nizamiye taburunu defetmişlerdir. Cenûb-i şarkî cihetinde Oramar ve Dostan aşîretleri bulunmaktadır.

Mevsim-i seyfte Şerefhân, Haçân, Zeydîk, Muhammedân, Seydân kabilelerinden mürekkep göçer Ertûş aşîreti Musul tarafına gelerek Çölemerg, Beytûmal ve Nurdüz cihetlerinde cevelan eylediğinden bu sayede esna-yı seyfte aşâir-i İslâmiye kuvveti tezâ'uf etmektedir.

Nastûrîlerin Ehemmiyet-i Siyâsiyesi

Hindistan'daki Nastûrîleri celb ve tatyib-i kulûbuyla icâbında amâl-ı müfsidesine rehber etmek maksadına mebnî İngiltere devleti Mar Şam'ûn'a pâyeye ita etmekte ve bu sûretle Nastûrîlerin hâmîsi görünmektedir.

İngiltere'nin öteden beri takip etmekte olduğu politikası icabınca şark Hristiyanlarını himaye ve hatta bu himayeyi kısmen uhûda kadar rabt etmiş ve şark Hristiyanları üzerinde temîn-i nüfuz eylediğinden iktizâ ettikçe bunları hükûmet-i seniye aleyhine teşvik ve bundan bilistifade Devlet-i Âliye-i Osmaniye'nin umûr-u dâhiliyesine müdahale etmektedir.

İngiltere devleti şimdikiye kadar şarkta bulunan kâffe-i anasır-ı Hristiyâniyeyi birer vakitte himâyeye ve zihinlerine ihlâl eylemiştir.

Ermeni meselesini yoktan var eden İngiltere'nin yakın bir zamanda bir mesele-i Nastûrîye ile Devlet-i Âliye-i Osmâniye'yi işgal eylemesi muhtemeldir. Devlet-i Âliye Mısır'ın tahliyesini dermeyan ettikçe Mısır'da temdîd-i ikamet için İngiltere Sudan cihetinde sefer küşâd eder ve memleketimizin bir cihetinde asayiş-i mahalliyeyi ihlâl ederek ve gûyâ Devlet-i Âliye'de zaf-ı idareden ihtilâl çıkmakta olduğu ve mevkiyen ve siyâseten haiz-i ehemmiyet-i azîme olan Mısır idare-i Osmâniye'ye terk edilecek olursa memâlikindeki ihtilâlin tezâyidinden başka Mısır'a da sirâyet edeceği ve Hindistan tarîk-i kebîr ticaretinin emniyeti mütezelzel olacağından Avrupa ticaret-i umûmiyesine de bir tesir icrâ eyleyeceğini göstermek İngilizlerin sâlik oldukları tarîktir.

Aşâir-i Nastûrîye efkâr ve maişet-i bedâvetkâranelerinin tebdili zemîninde misyonerlik vürûduna kadar hiçbir söz işitmediklerinden âsûde-nişin ederler. Fakat her devletin madarratından istifadeci olan İngiltere devletince bu husus hâssaten nazar-ı dikkate alınarak Mar Şam'ûn'a maaş tahsis olunmuş "Center Burys" tarafından İngiltere devleti nâmına Mistir Brown nâm misyoner gönderilmiştir. Merhum İngiltere'nin bi'hakk-ı temin-i nüfuz için lisân-ı Nastûrîyi tahsil etmiş kendisine bir de kaşelik istihsâl eylemiştir. Misyoner diz üstünde oturmak ve çubuk içmeye varıncaya kadar Nastûrîlerin kâffe-i âdâtını takip ve en dakik hayatına kesb-i vukûfu tâm eylediğinden ve kendisine bir de tabîb süsü verdiğinden ve gûya sâika-i hub-u insâniyet ve tahsîl-i rızây-ı bari için bil-cümle hastegâna cansiperâne koşmakta olduğundan mevki-i ruhânisi kuvvetiyle ve zahir âlûd olan hayırhahlığı cihetiyle kendisini gayet zâhid bir adam ve müşfik bir peder suretinde göstermekte olduğundan temin-i nüfuz etmesi tabidir.

İngiltere'nin Van ve Sine konsoloshanesi, Mistur Brown'un memûriyeti hiçbir maksad-ı siyâsi ve fikr-i fesâda mahmûl olamayıp cehalette kaldıkları cihetle mürûr-u zamanla itikâdâtına bir takım ebâtil karışmış olan Nastürîlerin tashih-i i'tikâdâtı için gönderildiğini söyler. Hâlbuki birkaç sene mukaddem Mistur Brown âmâl-ı müfsidesinin asârını meşhûd olunca hükûmet-i mahalliyenin vuku' bulan iştikâsı üzerine merkum gûya tahvil-i meslek ile müfsidetine perde olmak üzere muahharen icrây-ı tababete bede' etmiştir.

Medenîyet-i cedîdenin bir misal-ı dehşet numunesi olan Londra'da perverde-i irfân olan bir İngiliz'in bu misillü hecrî ve nim-vahşi bir mahalde evkât-güzâr olmasının ilel ve esbâbı sorulsa tabibiz ve böyle hecrî bir mahalde fisebilillah icra-yı tabâbet eder olduğu cevabını ita eder.

Mistur Brown zeki ve Mar Şam'ün kara cahil tabirinin en vâsi' manâsıyla câhil ve ahmak olup bunlar bir karyede (Çölemerg'in üç saat şimal-ı şarkisinde kâin Koçaniş karyesi) mukim ve hânelerinin kuyuları muttasıl olduğundan Mistur Brown Mar Şam'ün'u tamamıyla zir-i pâ-y-ı tahakkümüne almıştır.

Nastürîler câhil olduklarından mekâtibe rû-yi iltifât göstermemekte iseler de Mistur Brown lisan-ı Nastürîyi tahsil ederek bir hânenin inşâsı için dahi ruhsat-ı resmiye istihsal eylemiş olduğundan birkaç sene sonra bu hânenin bir mekteb-i müfsidet olacağına asla şüphe yoktur.

Her ne yapılır ise istikbâl için yapılır. Zira hâl-i mâzî ile müteakibin fasl-ı müstereki olan ma'dûm bir an hükmünde ve tesir-i nut-ı şemşire ğâlep olduğu tecârib-i adîde ile sâbit olduğundan ğâyret dür-endiş ve serinkanlı ihzâr ederek iktitâf edemedikleri semere-i sa'iyelerinin evlad ve ahfadına intikalini temin eden İngilizler Nastürîlerin de efkârını ihlâl eyleyecekleri bedihidir.

Bundan başka İran'da, Rusya'da bulunan Amerikan mektebinde İngilizce yerine lisân-ı mahalli ve mecârî tahsil olduğundan orada neşv ü nemâ bulacak genç Nastürîler mevki ve vaz'-ı hâzırlarıyla maîşet-i mu'tâdlarından memnûn olmayacaklardır.

Rusya'nın politikası menâf'î İngiltere'nin politikası ve menâf'î'ne münâfî ve şarkda zuhur eden kaffe-i mesâilde alâkadâr olduğundan İngilizlerin Nastürîler indinde peydây-ı nüfuz etmeleri Ruslarca pek de nazar-ı bila-kayd ile görülemeyeceğinden en kavi bir noktadan icrây-ı nüfûz eden İngiltere'ye rağmen Ruslar aşâyir-i Nastürîye indinde peydây-ı nüfûz azmiyle Tiyarî meliki İsmail ile Van ve Sine Rus konsoloshanesi icrây-ı muhabere etmektedir.

Tiyarîli olup şimdiye kadar beş defa Rusya'ya gitmiş olan ve el'ân Rusya'da bulunup müfsideti Mar Şam'ünca malûm olan Kaşe Thomas tarafından oğluna verilmek üzere bu defaki seyâhatinde Rusya konsolosu vâsıtasıyla Mar Şam'ün'a müstamel bir gümüş saat itâ olunması dahi mütâla'y-ı kâsirânemi teyîd etmektedir.

Velhâsıl İngiltere nüfûzu hemen takdir mertebesine varmış ve Rusya nezdinde yeniden vücut bulmaya başlamıştır.

Mar Şam'un'un amcazâdesi Nemrûd, Mar Şam'un'a pek muarız ve beynel-aşâyir Mar Şam'un'dan daha merğûb ve nâfiz'ül kelim olup İngiliz efkârının aleyhinde Rusya efkârının lehindedir.

Şu yakın zamanda bir mesele-i Nastûriye zuhûr eder ise Devlet-i Âliye aleyhinde bulunan Ermeniler ile Nastûriler peydây-ı mukâranet edeceklerinden bunların da ittifâk-ı tehassulu tabî'dir. Rusya tarafından Paçırka(?) Boğazı Şemdinân tarikiyle Ermeni fedaileri kolaylıkla aşâir-i Nastûriye derûnuna ferceyâb-ı duhûl olabileceklerinden gâyet sarp ve uzun bir boğazdan başka bir şeye mikyes olmayan Zap mecrası boyunca ehl-i ihtilâl ile uğraşmak ne kadar müşkül olacağı vareste-i arz ve beyandır.

Bu kavmin her ikisi İngilizlerin mahmîleri olduğundan bu bâbda da İngilizlerin ders vereceği aşikârdır.

Mevâd-ı âtiye Nastûrîlerin kıyâmına sebep olabilir.

1. Teşvikât-ı ecnebiye,
2. Ekrâdın ve husûsuyle göçerlerin suret-i dâimede tecâvüz-ü Nastûri emvâlının nehyi ve hükûmetin bu bâbda kayıtsızlığı,
3. İğtişâsât esnasında bîtaraf bulunan bazı kurây-ı Nastûriyenin yağma ve tahrip olunarak sekenesinin sefil ve üryân kalması ve emval-i menhûbenin red ve iade olunmaması,
4. İran Abunasının ve bir takım mu'teberânın İran dâhilinde telef edilerek bu fiilin şeyh Mahmud Sıddık'a atf olunmakta bulunması teba'i-il husul olan arzûy-ı intikâm,
5. Kendilerinin bir nevi idâre-i müşkilede bulunmaları.

Buna karşı tedâbir-i âtiyenin ittihâz-ı münâsib gibi telakki olunur.

Musul'un İmâdiye kazâsı Hakkâri'ye rabt etmek veyahut Çal, Beravâr-i Bâlâ, Evraşkân nahiyelerinden bir kaza vücuda getirip bu kazânın Hakkari'ye ilhakı. Bu irtibât sebebiyle memûrin ve zabıtaya Nastûrîlerinin de gidip geldiklerinden tabi bir ünsiyet peyda olur. Bu kazanın teşekkülüyle beraber burada Çal merkezine iki bölük piyade Asâkir-i Şahane ikame olunur ise vücud-u hükûmet daha ziyade his olunur.

1. Göçerlerin ve etraf-ı Ekrâdın men'-i tecavüzü
2. Meliklere nişân ve hediye gibi şeyler itâ ederek bunların elde edilmesiyle tahsilâtta icrâsı
3. Hükûmet aleyhinde bulunan meliklerin ahz u giriftiyle nefi ve iclâsı
4. Mistır Brown'a mektep açtırılmaması ve hânesinde de tadrîsâtın meni', if'âl ve hareketinin nazar-ı dikkatten düir tutulmaması.

5. Memâlik-i ecnebiyeye gideceklere matlûbât-ı emîrîyeyi ifa etmeden pasaport verilmemesi.

6. Şimdiki halde bile Tiyâri ile Tuhubî geçinmemekte olduklarından melikleri birbiri aleyhine sevk ve tahrîk ederek ittihâdlarına mûmân'ât olunması ve bunlar arasında suret-i dâimedede nifâk bulundurulması hâlen ve istikbâlen haiz-i ehemmiyet olan taife-i Nastûrîyenin mevki ve vaziyet-i hazırlarıyla bu bâbdaki mûlahazat-ı çâkerânem tafsilât-ı ma'rûzadan ibarettir.

Kaynakça

Osmanlı Arşivi

- BOA, Osmanlı Arşivi. Sadaret Mektubî Mühimme Kalemî Evrakı [A.MKT.MHM], Dosya No. 443, Gömlek No. 33.
- BOA, Osmanlı Arşivi. Yıldız Esas Evrak [Y.EE.] Dosya No: 131, Gömlek No. 32.
- BOA, Osmanlı Arşivi. Meşihat Şerhiye Sicilleri Defterleri [MŞH.ŞSD.d.], Defter No: 3828.
- BOA, Osmanlı Arşivi. Yıldız Mütenevvi Maruzat [Y.MTV], Dosya No. 126, Gömlek No. 73.
- BOA, Osmanlı Arşivi. Yıldız Perakende Dahiliye Nezareti Maruzatı [Y.PRK.DH]. Dosya No. 9, Gömlek No. 26.
- BOA, Osmanlı Arşivi. Bâb-ı Âli Evrak Odası [BEO]. Dosya No: 360, Gömlek No: 26954.
- Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Matbaa-i Amire, Dersaadet, 1313.

Tetkik Eserler

- Abou-El-Haj, R. A., (2018). *Modern Devletin Doğası: 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu*. çev. Oktay Özel ve Canay Şahin. Ankara: İmge Kitabevi.
- Ahmet Cemal, (1311). *Coğrafyayı Osmâni*, İstanbul.
- Albayrak, K., (1997). *Keldaniler ve Nasturiler*. Konya: Vadi Yayınları.
- Atiya, A. S., (2005). *Doğu Hristiyanlığı Tarihi*, çev. Nurettin Hiçyılmaz. İstanbul: Doz Yayınları.
- Deniz, M. S., (2021). XIX. Yüzyıl Hakkâri ve Çevresinde Kürt-Nasturi İlişkileri. *Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi*.
- Deringil, S., (2014). *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji*. çev. Gül Çağalı Güven. İstanbul: Doğan Kitap Yayınları.
- Karpat, Kemal. Osmanlı Modernleşmesi. çev. Akile Zorlu Durukan ve Kaan Durukan. Ankara: İmge Kitabevi, 2008.
- Kieser, H-L., (2013). *İskalanmış Barış*. çev. Atilla Dirim. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Klain, J. (2014). *Hamidiye Alayları*. çev. Renan Akman. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Matfiyef, K. P., (1996). *Asurlar ve Modern Çağda Asur Sorunu*, çev. Vahap Kelat. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Molitor, J., (2004). *Kildaniler ve Doğu Süryani Kilisesi*, çev. Erol Sever. İstanbul: Yaba Yayınları.
- Murre-van den Berg, H. L., (1999). "The Patriarchs of the Church of the East from the Fifteenth to Eighteenth Centuries". *Hugoye: Journal of Syriac Studies*, 2/2, 236-239.

- Nikitine, B. (1997). "Nestûriler", İslâm Ansiklopedisi, C. 9, Eskişehir: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, s. 207-212.
- Sarıbal, İ., (2017). *Balkan Harbi Üzerine*, Ankara: Gece Kitaplığı.
- Scott, J. C., (2008). *Devlet Gibi Görmek*. çev. Nil Erdoğan. İstanbul: Versus Yayınları,.
- Vine, A. R., (1937). *The Nestorian Churches*, London: Indepent Press.
- Yohannan, A., (2006). *Mezopotamya'nın Kayıp Halkı Nasturiler*, çev. Meltem Deniz. Ankara: Beybûn Yayınları.
- Yonan, G., (1999). *Asur Soykırımı Unutulan Bir Holocaust*, çev. Erol Sever. İstanbul: Pencere Yayınları.